

INTERNATIONAL CONFERENCE
“Global Horizons in Philology and Pedagogy: Experiences of Turkic Nations”
September 25, 2025

NEFTÇALA ŞİVƏSİNİN FONETİK VƏ LEKSİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Həsənova Firuzə

ORCID iD: 0009-0001-3264-6688

E-mail: fhsnova47@gmail.com

ADPU-nun Müasir Azərbaycan dili kafedrasının müəllimi

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan dilinin cənub-şərq dialekt qrupuna daxil olan Neftçala şivəsinin fonetik və leksik xüsusiyyətləri araşdırılır. Tədqiqat göstərir ki, Neftçala şivəsi spesifik fonetik və leksik göstəricilərlə digər bölgə şivələrindən fərqlənir və özünəməxsus yerli danışq modelini formalaşdırır. Fonetik səviyyədə müşahidə olunan əsas xüsusiyyətlərə sait və samit səslərinin tələffüzündəki dəyişmələr, ahəngdarlıq prinsipindəki lokal fərqliliklər və intonasiya sistemindəki özəlliklər daxildir. Bu cür fonetik əlamətlər Neftçala şivəsinin fərqli fonoloji strukturunu müəyyənləşdirməyə imkan verir. “Neftçala” toponimi neft və çala sözlərindən ibarət olub “neftli çala” mənasındadır. Çala sözü “çuxur yer”, “çökəklik” anlamındadır. El arasında bura “Nöyütxana” deyilməsi rayonun hələ çox qədim zamanlardan neftlə zəngin ərazi olduğunu gös-tərir. [4, 11]. Leksik təhlil zamanı aydın olur ki, şivədə bölgəyə məxsus bir sıra söz və ifadələr mövcuddur. Onların bir qismi ədəbi dildə işlənməyən, yalnız lokal danışqda aktiv şəkildə istifadə olunan leksik vahidlərdir. Bu vahidlər məişət, kənd təsərrüfatı və sosial-mədəni münasibətlərlə bağlı anlayışların ifadəsində mühüm rol oynayır. Tədqiqat nəticəsində məlum olur ki, Neftçala şivəsinin həm fonetik, həm də leksik xüsusiyyətləri Azərbaycan dilinin dialektoloji sistemində spesifik yer tutur və bu şivənin elmi baxımdan öyrənilməsi dilin regional inkişaf dinamikasını izləməyə şərait yaradır.

Açar sözlər: Neftçala şivəsi, Azərbaycan dialektologiyası, fonetik xüsusiyyətlər, leksik xüsusiyyətləri

**ФОНЕТИЧЕСКИЕ И ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕФТЕЧАЛИНСКОГО
ГОВОРА**

Гасанова Фируза

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются фонетические и лексические особенности нефтечалинского говора, относящегося к юго-восточной диалектной группе азербайджанского языка. Исследование показывает, что нефтечалинский говор отличается от других региональных говоров специфическими фонетическими и лексическими признаками и формирует самобытную модель местной речи. На фонетическом уровне основными особенностями являются изменения в произношении гласных и согласных звуков, локальные различия в принципе гармонии гласных, а также своеобразие интонационной системы. Подобные фонетические признаки позволяют определить особую фонологическую структуру нефтечалинского говора. Лексический анализ выявляет наличие в говоре ряда слов и выражений, характерных для данного региона. Часть этих единиц не используется в литературном языке, а функционирует исключительно в местной разговорной речи. Они играют важную роль в выражении понятий, связанных с бытом,

сельским хозяйством и социально-культурными отношениями. В результате исследования установлено, что как фонетические, так и лексические особенности нефтечалинского говора занимают особое место в диалектологической системе азербайджанского языка, а его научное изучение позволяет проследить динамику регионального развития языка.

Ключевые слова: нефтечалинский говор, азербайджанская диалектология, фонетические особенности, лексические особенности.

PHONETIC AND LEXICAL FEATURES OF THE NEFTCHALA DIALECT

Hasanova Firuza

SUMMARY

The article examines the phonetic and lexical features of the Neftchala dialect, which belongs to the South-Eastern dialect group of the Azerbaijani language. The study shows that the Neftchala dialect differs from other regional dialects with its specific phonetic and lexical markers and forms a distinctive local speech model. At the phonetic level, the main characteristics include changes in the pronunciation of vowels and consonants, local variations in the principle of vowel harmony, and particular features of the intonation system. Such phonetic traits make it possible to identify the unique phonological structure of the Neftchala dialect. Lexical analysis reveals that the dialect contains a number of words and expressions specific to the region. Some of these lexical units are not used in the literary language and function only in local speech. They play an important role in expressing concepts related to daily life, agriculture, and socio-cultural relations. The results of the study demonstrate that both the phonetic and lexical features of the Neftchala dialect occupy a specific place in the dialectological system of the Azerbaijani language, and its scientific investigation provides an opportunity to trace the dynamics of the language's regional development.

Keywords: Neftchala dialect, Azerbaijani dialectology, phonetic features, lexical features

Azərbaycan dili zəngin və çoxşaxəli dialektoloji strukturla xarakterizə olunur. Bu struktur daxilində regionların tarixi, coğrafi, sosial və mədəni xüsusiyyətləri öz əksini taparaq müxtəlif dialekt və şivələrin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycan dili dialektologiyasında şivələr yalnız regionun danışıq xüsusiyyətlərini deyil, həm də xalqın milli-mədəni kimliyini və tarixini əks etdirən mühüm dil hadisələridir. Neftçala şivəsi Azərbaycan dilinin cənub-şərq dialekt qrupu daxilində xüsusi yer tutan və fonetik, leksik səviyyədə özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olan bir şivədir. Bu şivə Azərbaycan dili daxilindəki regional fərqlilikləri araşdırmaq və anlamaq üçün mühüm bir mənbədir. Fonetik xüsusiyyətlərində səslərin tələffüz və dəyişməsi, intonasiya və vurğu sistemindəki fərqlər, həmçinin leksik xüsusiyyətlərində Neftçala bölgəsinə xas söz ehtiyatı və ifadə tərzləri müşahidə olunur. Bu aspektlər Neftçala şivəsinin unikallığını və dilçi tədqiqatçılar üçün önəmini daha da artırır. Şivənin fonetik və leksik xüsusiyyətlərinin tədqiqi, dilimizin regional zənginliyini sistemli şəkildə öyrənmək, həmçinin dilin müxtəlifliyinin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması baxımından əhəmiyyət daşıyır. Neftçala şivəsinin fonetik və leksik aspektlərinin tədqiqi yalnız regional dil fərqliliklərini müəyyən etməklə qalmır, eyni zamanda Azərbaycan dilinin dialektoloji xəritəsinin dolğunlaşmasına və dilin zənginləşməsinə mühüm töhfə verir. Bu işdə Neftçala şivəsinin fonetik səciyyələri – səslərin dəyişməsi, vurğu, intonasiya və sait-qalın samit münasibətləri kimi məsələlər araşdırılır. Eyni zamanda

leksik sahədə, yəni şivəyə məxsus sözlər, ifadələr və onların mənası, istifadəsi təhlil olunur. Azərbaycan dili şivələrinin öyrənilməsi dörd yolla aparılır:

1. Azərbaycan dili şivələrinin ekspedisiya yolu ilə öyrənilməsi;
2. Azərbaycan dili şivələrinin monoqrafik yolla öyrənilməsi;
3. Tədris ədəbiyyatı vasitəsi ilə öyrənilməsi;
4. Leksikoqrafik yolla öyrənilməsi. [1,7]

Neftçala şivəsinin Azərbaycan dilinin ümumi dialektoloji strukturu içindəki yeri, özünəməxsusluğu və dilçilik baxımından əhəmiyyəti barədə dolğun və sistemli məlumatlar təqdim ediləcəkdir. Neftçala rayon şivələrində sait səslərin sonrakı uzanma hadisəsi aşağıdakı hallarda baş verir: a:əNeftçala rayon şivələrində uzun a səsi ərəb və fars mənşəli bəzi sözlərin özləşməsi zamanı baş verir: sa:d, şa:d, ma:ş, cama:t və s. Uzun ı səsi sual cümlələrinin sonundakı –ır, -dı zaman şəkilçilərində baş verir: baxdı:?, yatı:r? və s. Sözlərin müxtəlif yerlərində işlənən ə səsinin uzanması bu hallarda baş verir: a) H səsinin düşməsi ilə: sə:r, şə:r, tə:r və s. b) Mən və sən şəxs əvəzliliklərinin yiyəlik və yönlük halda işlənməsi zamanı: mə:m, sə:n, mə:, sə: və s. Uzun ü səsi Neftçala rayonunun bütün şivələrində qeyd olunan hallarda uzun tələffüz olunur: a) Söz ortasından y səsinin düşməsi ilə: cü:r, şü:d, cü:d, yü:rüy. b) II şəxsin cəmində - ız⁴ sonluğunun -ü:z kimi tələffüz edildiyi halda: özü:z, üzü:z, gözü:z. c) Sual cümlələrində yazılı ədəbi dildəki –sınız şəkilçisinin şivə üçün xarakterik olan –süz sonluğunda: gəmisü:z?. a-ə. Neftçala rayon şivələrində bir sıra sözlərdə təsadüf olunan səs keçididir. Məsələn: əyağ, əyağaltı, əyağşadı, əyağmaşını, qaynənə. a-i. Şivədə, sözün birinci və ikinci hecasında bir neçə sözdə rast gəlinir: sinavar, biyağ, diyan. u-ı. Neftçala rayon şivələrində söz sonunda və son hecada geniş yayılmış xüsusiyyətdir: kutı, qoyın, qoşın, boyun, bırın, durı, qurı, oğrı, qobı, bız, pıl. ü-i. Muğan qrupu, o cümlədən Neftçala rayon şivələri üçün söz sonunda səciyyəvi əvəzlənmə hadisəsi hesab olunur: süri, küri, güzgi, miəllim, kötiy, üti, düyi və s. H samit artımı. Neftçala rayon şivələrində ən çox təsadüf olunan samit artımı hadisəsi h səsinin artımı ilə bağlıdır: camahat, sahat, mahna/bəhanə. d-t. Bu əvəzlənmə şivədə, əsasən, sözün əvvəli və sonu üçün səciyyəvi cəhətdir: tiş, tüşman, tükən, süt, dört, kilit. b-v. Bəzi kənd şivələrində sözün, əsasən, orta və son mövqeyində müşahidə olunur: davan, çovan, yava/yaba, div/dib, divçəg, divində, dıvır/dibir, Avdılla. Neftçala rayon şivələrində bəzi sözlərin sonuna samit artımı müşahidə olunur: N səsinin artımı. Məs.: paltun/palto, azcan, məncən, ruscan. M səsinin artımı. Məs.: bərkəm/bəlkə, bi kərəm/bir kərə, bidəfəmliy. [2, 12-17]. Neftçala rayon şivələrində maraqlı doğuran fonetik hadisələrdən biri də geminatlaşma ilə bağlıdır. Bu şivələrdə daha çox qoşalaşma hadisəsi ç, q, l, m, r, s, ş, t və s. samitlərində baş verir:

- a) B səsinin qoşalaşması: obba, abba, dobba, zobba
- b) Ç səsinin qoşalaşması: qoççağ, miççi/məççi, oççi!, qoççi, qoççağ, kiççiy, küççiy
- c) C səsinin qoşalaşması: höccət, accı
- d) Q səsinin qoşalaşması: yoqquş, nəqqədə, loqqı, çaqqanağ, lıqqa, çıqqan, laqqa-taraqqa
- e) L səsinin qoşalaşması: İlli, illəmməy, illac

f) M səsinin qoşalaşması: həmməşə, ləmmə, təmmiz, əmmiz, hammi

g) N səsinin qoşalaşması: sinni, inni-cinni, ənn

h) P səsinin qoşalaşması: şəppə, şəppir, şəppirtı, loppa,

toppa, lappa, təppiy

i) R səsinin qoşalaşması: qarrank'uş/qarranquc, kərrə, harrın

j) S səsinin qoşalaşması: kəssəy, əssiy/əskiy, yassar, həssə

(məy), ass, üss, k'ıssa

k) Ş səsinin qoşalaşması: başşağ, aşşağ, çoşşal, köşşəy

l) T səsinin qoşalaşması: pattağlığ, qarapattağ

m) V səsinin qoşalaşması: avvam, şüvvən/şivvən, davva

n) Z səsinin qoşalaşması: azzar, uzzun, azza!, yazziğ, üzzüy. [2.24]. Neftçala rayon şivələrinin lüğət tərkibində türk dillərinin qədim qatlarını əks etdirən sözlər qorunub saxlanmışdır və bu sözlər insan həyatının müxtəlif sahələrini, eləcə də məişəti əhatə edir. Kənd təsərrüfatı leksikası. Əkinçilik leksikası: tişərməy (taxılın cücərməyə başlaması), ağarmağ (sünbülün yetişməyə başlaması), bafa (sünbül bağlaması), kopana (kiçik ot topası), şana (taxta yaba), gavahın (şum aləti), qarçağ (pambığın açandan sonra qalan quru qutusu), patron (açmamış pambıq qozası) və s. Heyvandarlıq leksikası: Qaramalla bağlı terminoloji leksika: cöngə, dügə, balağ, avara, axur, məsid, qurudmağ. Qoyunçuluqla bağlı terminoloji leksika: to:ğlı, şişəg, kərə, kürə, əbrəş, boğaz olmağ, üçəm. Atçılıqla bağlı terminoloji leksika: dayça, ürğə, maydan, yabı, qulun. Üzümçülük leksikası: gəlşan, qızıl üzüm, lıs üzüm, ağadayı, çileyi üzüm, dərbəndi, keçiməcəyi, kişimişi üzüm, çaxır üzümü, tə:ybaşı, xal vırmağ, baş vırmağ. Qohumluq leksikası: məmə, bö:yməmə, ak'qa, aba, nənə (ana), lələ (ata, ağsaqqal), dədə (ata, baba), əmi (ata), bacı (ana), pissəbacı (dayıarvadı, əmiarvadı), gəlinbacı (qardaş, əmi, dayı arvadı), pissə, qayınxatını, qunçabacı, dossı. Oyun leksikası: Uşaq oyunları: aşığ-aşığ, ay qara qazan, bərkizzən, kimvirdi, əlverdi, yoldaş, səni kim apardı?, güzzənpaç, ənzəli, gözbağlıca, qınqın, xıyxıy, xala-xala, öycü-öycü, mərəməre, ciyə-ciyə. Toponimlər: Bankə, Qoltuğ, Oryad, Malağan, Qaraymanlı, Kürqarabucaq, Boyad, Xıllı, Xol, Xolqarabucağ, Xank'ışdağı, Surra, Xoççabannı, Qaralı, Dördlər, Astanlı, Tataraməhlə, Ərəbqardaşbəyli, Qaraqaşlı, Prorva, Jarsk, Qızqayıtdı, Mikayıllı, Kurkasa, Mayağ, Qazaxbərəsi, Qaçaqkənd, Osaqədi, Cəngən. Hidronimlər: Kür çayı, Xəzər dənizi, Ak'quşa çayı, Şor qano:, Qobı, Xanbaçı qobısı, Axmaz, Bala Kür, Suqarışan Fitonimlər: qarağan, şoran, yo:şan, səksö:l, qıyağ ot, ala qanqal, eşşəy qanqalı, k'uşəpbəyi, qunça göbələyi, təzək'qalı, yemliy, gəlinbarmağı, yağlıtərə, zılx, əvəliy, üzərriy, giləmərzə, biyan, xətmı, göyəm, balboranı, ağboranı, kəliy, şomma, itxiyarı, tatala, pıtrağ, qındırğa, pişpişi, suaşqan, dalamaz, nehrəpartdadan. Hidronimlər: Kür çayı, Xəzər dənizi, Ak'quşa çayı, Şor qano:, Qobı, Xanbaçı qobısı, Axmaz, Bala Kür, və s. Fitonimlər: qarağan, şoran, yo:şan, səksö:l, qıyağ ot, ala qanqal, eşşəy qanqalı, k'uşəpbəyi, qunça göbələyi, təzək'qalı, yemliy, gəlinbarmağı, yağlıtərə, zılx, əvəliy, üzərriy, giləmərzə, biyan, xətmı, göyəm, balboranı, ağboranı, kəliy, şomma, itxiyarı, tatala, pıtrağ, qındırğa, suaşqan, dalamaz, nehrəpartdadan. Zoonimlər: qaraqulağ, ərəbdo:şanı, talxa, kafdar, əjdaha, çayan, oxatan kirpi, sumışı. Zoonimlər: qaraqulağ, ərəbdo:şanı, talxa, kafdar, əjdaha, çayan, oxatan kirpi, sumışı Toy

leksikası: Xəsdəkarrıǵ, şirnişdi, ad eləməy, nişana, paltarkəssi, üzəçixdı, yeryıǵdı, əlgördi, barışığ, əyaǵaşdı, züyçi, dümməyçi, xətirçəmliy, bəybaşı, başbəzəyi, sərxeıir/salxeıir, to:xana, xınayaxdı, bayramlıǵ, baxd güzgüsü. Kulinariya leksikası: dolma balıǵ, cız-bız, bıǵlama, doǵramac, bılama, aǵuz, çırtanaǵ, aşıqatıǵı, ayran aşı, dələmə, döşəməpolo:, sütdipolo:, qıymapolo:, daşmapolo:, süzməpolo:, ərişdəpolo:, çıǵırdma, şəşəndaz, aş, çörəyqatıǵı, doşab, araǵnana, cırım, əzmə və s. Novruz bayramı leksikası: çingəldi, qurşaǵatdı, dəsmalatdı, qulaǵasdı, keçəl, kosa, xonça, qurşaǵatdı payı, kül çərşəmmə, su şərşəmməsi, yel çərşəmməsi, çərşəmmə axşamı, axır çərşəmmə, öy tökməy, təmizliyi eləməy, şirə verməy, halva-külçə, qara halva (səməni halvası, İsfahan halvası), səməni qoymaǵ, bayramlıǵ aparmaǵ, bayrampayı, bayramlıǵ gətirməy s. Ovçuluq leksikası: o:/ov, qoşallə, patrondaş, qəterşah, qəter, çaxmaǵ, mərə, marıǵ, marıǵa yatmaǵ, o: k'uşdarı, məzməy, almabaş, cüllüt, qızılqaz, gərəf, fıyıǵ, cələ, tələ, sicim-dügün, do:daǵ. Jarqon leksikası: daş-baş (gəlir), şapqa (rüşvət), boǵmalıǵ (rüşvət), mani-mani (pul), kaǵız (pul), gög (dollar), manıs (musiqiçi), yetmişüçüncü millət (sürücülər), yazmaǵ (zərbə ilə iz qoymaq), pozlışmaǵ (boşanmaq), cızmaǵ (bıçaqla xəsarət vurmaq), zəhirmar (pis xəstəlik), qulaǵına qurǵuşun (ilan, canavar), aǵzi yammış (canavar), aǵzıqara (canavar), yaman (şiş), quyruǵ (zəhlətökən). Arqo leksikası: Balıqçı arqosu: toru aǵardmaǵ (qurutmaq), gomış (bölge), inəg (aǵ balıq), noxud, dügi (kürü), xırp eləməy (vermək), bərəkət olmaǵ (qurtarmaq); Tərəkəmə arqosu: dördəyaǵlı, bərəkət, qarnının altınan yel keçən, aǵzı yammış (canavar) [2, 45-48]. Neftçala şivəsi həm dilin tarixi qatlarını qoruyur, həm də yerli əhalinin danışq mədəniyyətini əks etdirir. Beləliklə, Neftçala şivəsi Azərbaycan dialekt və şivə sisteminin zənginliyini göstərən mühüm elementlərdən biridir. Onun fonetik və leksik xüsusiyyətlərinin araşdırılması dilçiliyin nəzəri və praktik məsələlərinin həllinə, eləcə də milli dilin tarixinin daha dərinədən öyrənilməsinə töhfə verir.

Ədəbiyyat

1. Bayramov İ. Azərbaycan dialektologiyası. Bakı 2022.
2. Qəmbərova Q. Azərbaycan dilinin Neftçala rayon şivələri. Bakı 2020.
3. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı 2007.
4. Sadıqqızı A. Neftçala-Salyan folklor mühiti. Bakı 2018.